

F 122

S. 93

Akadeemiline Rootsi-Eesti Selts

Soom, Aruuld

Narva uue kodanikkond ja
sõda a. 1656 - 1658.

[1937]

31 l.

Eesti ja Rootsi k.

Narva uue kodanikkond ja sõda

a. 1656 - 1658.

17. sajandi teisel poolel leiame Narva võrdlemisi internatsionaalses elanikkonnas võrdlemisi suure protsendi venelasi. Vene elemendi tekkinine Narvas aga kaugeltki ei teostunud samasuguse aeglase immigratsiooni teel, mida võrre panna tähele soome, saksa, inglise, šoti ja hollandi elemendi puhul, ehkki linna uue piiri äärne asend laseks seda oletada. Narva uue rahvusest elanikkond põlvenes 1617-1649. aastail iseseisva linnana eksisteerinud Svangorodi kodanikkonnast. Nõuetatud linn ühendati kuninganna Kristiina poolt 17. detsembril 1645 avaldatud resolutsiooni alusel Narva linnaga. Linnade ühendamise ei teostunud mitte ükski administratiivselt, vaid ka tegelikult, s.t. venelased asustati endisest elukohast Narva uuesti rajatavasse linnaossa¹⁾, mida oli kavatsus kaitsta hollandi-süsteemilise muldkindlustusega.²⁾

1) Kristiina Svangorodi kodanikkonnale 17. XII. 1645 ja kindralkuberner K. Möörnerile 31. VII. 1645. R. reg. 1645. PRA. (Rootsi Riigiarhiiv). Svangorodi kohta vt. A. Soom, "Svangorod als selbstständige Stadt 1617-1649". S. 64 d. 989. 1935. Tartu, 1934.

2) A. Soom, "Narva laienemine ja kindlustamine 17. sajandi keskkel". Sõdur, nr 50-52. 1935. lk 1186-1195.

Veneaste Narva asustamine ei teostunud vaba-
 tahtlikult, vaid ^{Suudkonnas} riigivalitsuse ^{poolt} ja Narva kodanik-
 konna survel. Selle samnuga taheti kõrvaldada
 kardetarvat kaubandusliku võistlust liialt ükstei-
 se läheduses asetsevate linnade vahel. Svangerod-
 laste Narva asustamise mõne tõsteti Narva kae
 poolt juba Gustav Adolphi valitsusaastail päeva-
 korrale ning seda korraliti väsimatult kuni
 riigivalitsus, kes tol ajal kõrgiti püüdis paran-
 dada siinsete linnade kaubanduslike või-
 malusi, selle lõpuks teostas. Enne seda aga,
 samuti Narva kae ja kodanikkonna poolt aval-
 datud surve tulemusena, riisuti Svangerodilt
~~kodanike~~ üksteise järgi kõrge tähtsamad 1617. a.
 õrgustekirjal põhjenevad majanduslikud soodustu-
 sed. Veneaste seisukord kujunes otse meeleheitli-
 kuks, kuna riigivalitsuse poolt reformatsioonilis-
 te kavatsustega hakati ründama ka nende
 kreeka-katoliku usutunnistuse vabadust. Svango-
 nodlased küll kaugelki ei soovinud alandli-
 kult leppida oma saatusega, vaid võrdlemisi
 sageli saadeti saatkonnad kaubekirjadega Sten-
 helmi. Kuid neil oli vähe edu. Riigivalitsus oli
 kurt nende kaebustele.

Wangorodlaste Narva asumisegi järgi ei saabu-
 nud sodatud nahu. Alludes saarlastest puhitud
 linnaraale, venelaste seisukord ennem halvenes, kui
 paranes. Ei andnud tulemusi ka Ingerimaa
 kindralkuberner Erik Stenbocki ja riigivalitsuse
 manitsused raale kohelda venelasi õiglasemalt
 ning katsuda neid ennem siduda linna huvi-
 dega, kui emale tõrjuda! Narva raad jätkas en-
 diselt oma ebatarva poliitikat, tehes venelastest
 kaaskodanikele aina uusi kitsendusi nii kaubau-
 dure, käsitöö kui õiguslokul alal. Erik Stenbocki
 Narvast lahkudes kaotasid venelased pea ainu-
 kuse tee. Uus kindralkuberner Gustav Evertsson
 Gorn suhtus neisse juba algusest peale umbusk-
 likult. Tutvudes oodatava vene-rootsi sõja kar-
 tusel 1655.a. algul siinse kindluse kaitsenõrma-
 lustega, pidas ta umbes 1000 nelvakrahustusealase
 venelase (arv on liialdatud), Narva kindluses asu-
 mise äärmiselt kardetavaks. Oma kirjas sõja-
 kolleegiumile 10. jaanuarist 1655 avaldas ta imes-
 tust, et üldse võidi tulla mõttele soovitada riigi-
 valitsusele, paigutada venelasi otse Narva linna-

1) E. Stenbock Narva lbgm ja raale 27. I. 1653. (I. 85) NLA (Narva
 linnaarhiiv); Kristina Narva lbgm ja raale 19. VII. 1653.
 (I. 51) NLA.

võravad ette (s.t. eeslinna). Tema seisukoht oli, et sõja puhkemisel tuli venelastest tingimata vabamada. Kõrge hõlpsam pidi olema seda teostada eeslinna maha põletamise teel.¹⁾

Etteaimatud Vene-Roosi sõda puhkeski 1656. a. ja vaenlane tungis Ingerimaale sisse. ^{Viteboorg} Pähki-
mälinn ja ^{Nyën} Hevalinn vallutati juuni kuul ning maad küüstatati julmil kombel. Ingerimaalt hakkasid müüd Stockholmist kostuma alarmeerivad sõnumid kohaliku vene rahvusest elanikkonna äraandlikust tegevusest. Kindralkuberner Horni teatel kogu Ingerimaa vene talupojaskond ^{alvat} läinud venelaste poole üle ning talitavad põletades ja tappes hullemini kui ^{vaenlane} ~~vaenlane~~ ise.²⁾ Need halvad kogemused venelaste suhtes sundisid Horni ka Narva venelasi seda suu-

1) G. & v. Horn sõjakollegiumile 10. I. 1655. Inkomna handl. R. S. a. (Roosi sõjaarhiiv). Ka teised tolleajased sõjaasjanduse tuntjad pidasid strateegilisest seisukohast vaadatuna lubamatuks, et kaitsena Venemaa vastu ettenähtud kindluse küljel all elas suurem kogu samast rahvusest elanikke, kuba venelaste Svangorodis asudes juhtis seisukorra hädaohutlokkusele 1643. a. riigivalitsuse tähelepanu Liivimaa ülemkontermerster Johan v. Rodenburg. Vt. J. v. Rodenburg Kristiina eestkostevalitsusele 30. VI. 1643. Livonica (131) RRA.

2) G. & v. Horn Karl 7. Gustavile 16. VI, 30. VI, 28. VII ja 10. XI 1656. Livonica (173) RRA.

nema hoolega silmas pidama. Kahtlustused
 konspiratiivsete sidemete pidamises vaenlastega näi-
 sidki olevat põhjendatud, kuna kehalikke venelasi
 nähti sõjati salajas koosolekuid pidavat ning
 kuna nendegi hulgast algas üle piiri jooksmine.
 Lisaks sellele oli Horn juba mai keskel saanud
 Moskrast Narva jõudnud vene tõlgi Daniel See-
 knechtilt andmeid Narva vene kodaniku Peter
 Kitaevi süüdist määdunud talvel Moskva patri-
 arhi juure. Moskrasse sõitmine sündinud võla
 sissenõudmise ettekäändel ning vahetalitajaks
 olnud keegi venelane Miklaev. Teati isegi kõnel-
 da, et Kitaevit võetud patriarhi poolt suurte au-
 avaldustega vastu ning ta andnud patriarhile
 lubaduse, et keei suurviirust mõne tuhande mehe-
 ga Narva alla ilmub, andvat nad temale kindluse
 üle, sest venelasi olevat Narvas rohkem, kui teisi
 kodanikke.

Asjaolude üle kinnaldatud juurdusel sattus
 Horni kätte sinsete venelaste kirjavahetus Novgoro-
 di mitropoliidi ja teiste vene vaimulikega. Kirju,
 mille tõlked kindralkuberneril poolt asitõendus-
 tena vähe hiljem Stockholmil saadeti, oli kolm.
 Üks neist oli saadetud 1651.a. mitropoliit Gav-

mila, igumen Deyenski ja kellegi arhimandriiti poolt Meskvast Narva uue elanikkonnale, milles müüakseid manitseti oma usust mitte taganeda ning paluda kuningannalt, et Svangorodis seataks ametisse õiguse piiskop. Kirjas muuseas esineb järgmine väljendus: „vennad, ärge heolige maisest varast ega oma elust, vaid laske end veres ümbermistida kristliku usu eest,“ Edasi kirja saatjad teritasid Andrei Dokučaevit, Jakov Posnikovi, Ivan Filipi poeg Lebed'it ja teisi Narva kodanikke ning palusid endile Ivan Morozovi kaudu vastus saata. Teine kiri oli läkitatud Narva kodanik Jakov Belous'ilt Novgorodi mitropoliit Makarile, milles teatati, et vene-lased on Narva asudes omale sinna Kolmainuse kiriku ehitanud, milline aga kellamehe hooletuse tõttu maha põlenud. Kuna vene kogudus soovivat ehitada uut kirikut, palutakse mitropoliidilt selleks õnnistust. Kolmas kiri oli Novgorodi mitropoliidi vastus Jakov Belousi kirjale, milles antakse juhtnõone kiriku õnnistamiseks. Edasi selgitas juundlus, et venelased olid juba kolme aasta eest oma keskest valinud 12 isikust koostuva salajase nõukogu, millel nende

Võimda ali kerge kahe-müüteliselt tõlgi trede.

endi tunnistuse järgi olevat ainult kiriklikud ülesanded, kuid milline kindralguberneri arvates võis väga kergesti olla seoses venelaste äraandlike kavatsustega. Kuna venelased pealeselle möödunud aastal olid omi varandusi Narvast üle piiri viima hakanud ning nüüd suurel hulgal üle piiri jooksid, järeldas Horn, et neil olid juba aegasti kindlad teated vaenlase pealetungi kohta.

Nende andmete najal Hornil tekkis kindel arvamine, et Narva venelaste ^{elamiskohale} ~~olid~~ ~~see~~ vaenlasega mingid salajased sidemed ja et nad aimult ootasid parajat juhuslikku oma ⁿ konspiratiivsete kavatsuste teostamiseks. Ometi ei õnnestunud kohapeal korraldatud juurdluse kaudu viimaste vastu konkreetseid tõendeid saada. Horn oli nüüd raske ülesande ees. Kohalike ~~sojajõudu~~ juhatajana tuli tal äraandmise katsed valju käega maha suruda. Ei ole kahtlust, et Narva kaadki saksa soost kodanikke huvides kõigest jõust toetas venelaste vastu repressiivsete abinõude tarvitusele võtmist. Kuid teisest küljest just põhjuseita tarvitusele võetud surveabinõud võisid sundida venelasi vaenlaselt abi otsima. Ette-

✓
 Hingvõim
 kindajana
 1^a

vaatliku mehana Horn siiski otsustas konspira-
 tsioonis kahtlustatud vangistada ning ^{autoriteetsamas} ~~täpsemas~~
~~ilmselamises~~ ^{ilmselamises} Stockholmisse saata. Vangistatute seas kõige-
 pealt olid salajase nõukogu liikmed: Jakov Posni-
 kor, Pavel Belous, Afanasi Sosna, Kalina Grigor-
 jev, Kondrati Timofejev, Bassili Podubski, Parfei
 Usakov, Saveli Serenskoj, Ivan Sisoer ja Ivan Mo-
 nastõrsin ning pealisele 21 isikut muud vene
 kodanikke. Nõukogu liikmetest ainult Jakov Be-
 lous ja Peter Kitaev jäeti Narva. Väljasaadetud
 Narva vene kodanikke, keda 9. augustil „Fortuna“
 nimelise laavaga teele saadeti, oli seega 31 isikut.
 Viimastel olid kaasas ka naised ja lapsed!

Stockholmi päralt jõudsid vangid 19. augustil.
 Rootsi valitsusel oli esialgu raskusi nii suure hul-
 ga inimeste ära mahutamisega. Linna sisse kar-
 deti neid tunda, sest oletati, et nad võiks linna
 põlema süüdata või muud kahju sünnitada.
 Riiginõukogu liige ja endine Ingerimaa kindral-
 kuberner Erik Gyllenstierna soovitas neid saata
 mõnda sissemaa linna, näiteks Arbogasse,
 Örebrosse või Uppsalasse. Kuid riiginõukogu

D. G. S. Horn riiginõukogule 22. V, 9. VIII, 1656. ¹⁶⁵⁶ Mihis ärakirjadega venelaste
 kirjavahetusest 1651. ja 1653. a. ning Karl X Gustavile 10. XI. 1656. divoni-
 ca (173) RRA.

enamuse siiski eelistas neile kusagil Stockholmis läheduses asukoht leida, näiteks ~~n.n.~~ ^{barnhuset} lastemajas. Slevitav on äramärkida, et juba algusest peale ei koheldud venelasi Stockholmis karmilt. Riiginõukogu liige Karl Hörner, kel Narvas kindralkuuberniks oles oli venelaste suhtes kogemusi, jõudis vangidega näärides koguni veendile, et nad on täiesti niigitreud. Seda tema arvates pidi tõendamata asjale, et nad andsid kroonule sõja puhul võrdlemisi suuri rahasumme laenuks, et nad olid nõus andma koguni uusi laene ning et nad polnud omi varandusi Narvast välja toimetanud. Ta sellepärast tegi riiginõukogule ettepaneku, et rikkamatelt venelastelt katsutaks saada pandiks suurem summa raha ning seejärgi lastaks neil Stockholmis vabalt ringi käia. Selline ettepanek olevatki ^{kahe} 2 korrana venelase poolt juba tehtud. Hörneri arvates Pavel Belous oles nõus laenama admiraliteedile kuni 4000 niigitaabri väärtuses kanepit ning pealeselle andma mõnel määral raha relvade ostmiseks Narva kodanikele ja sõduritele. Ettepanekuga oli riiginõukogu 22. augustil põhimõtteliselt nõus, kuid vähemalt esialgu otsustati venelasi

veel kinui pidada. Kauplemine Karl Mörneri
 ja vangistatute vahel kestis vahelpeal edasi. Vene-
 lased olid laenusumma tõstnud kuni 5000 rü-
 gitaabrini, kuid Mörner nõudis 8000 rüigitaabit
 ning mõnede venelaste ja väljapaistvamate vene-
 laste narste pantvangina Stockholmi jätmist.
 Riiginõukogu koosolekul 23. augustil etrustati
 välja nõuda kindralkuberner Hornilt venelaste
 aresti alla pandud kaupade nimistu ning
 küsida täiendavaid teateid viimaste salasepitsuste
 kohta. Kaks päeva hiljem oli venelaste vabaks
 laskmise küsimus uuesti arutusel. Vahelpeal oli
 Reigi koostatud neilt saadava laenu obligatsioon-
 nikiri (õieti veksel). Kuna venelastel, nähtavasti,
 küllaldaselt raha ühes polnud, peeti soovitavaks
 nõuda neilt reaalseid tagatisi, näiteks vastutust
 kohalike rootsi kodanike poolt. Selguski, et neli
 Stockholmi kodanikku olid nõus venelaste eest
 vastutama. 28. augustil lõpuks võeti otsus vastu,
 et niipea, kui venelaste poolt käemeestena esita-
 tud Stockholmi kodanikud kirjutavad kautsjö-
 nikirjale alla, lastakse venelased vabaks ja neil
 võimaldatakse Stockholmis kaubelda. Vabastamine
 sündiski, nähtavasti kehe selle järgi. Et aga

venelaste kaubad olid Narvas arestitud ja nende all seisid suured kapitalid konni, palusid nad septembri algul valitsuselt luba kaupade järele-vaatamiseks Narva sõita. Venelaste soov oli 6. septembril riiginõukogus arutusel. Ehkki mõnede riiginõunike peolt soovitati asjaga oodata kuni Stockholmilt vastuse saabumiseni, arvas riiginõukogu enamus ometi, et asja võiks korraldada sel teel, et Narva lastakse sõita ainult mõnel üksikul isikul vähemate kodanike siast paari rootslase saatel. Mahajääjad aga pidid vastutama, et Narva sõitjad mingit kelmust ei tee ja Stockholmile jälle tagasi tulevad.

Venelaste Narva sõitmine otsustatigi lõplikult 9. septembril, kuid et sõjaline seisukord Läänimaal oli vahepeal muutunud äärmiselt kardetavaks ning vaenlane ründas suurte jõududega Rüga, peeti ettevaatuse mõttes paremaks Stockholmile maha jäänud venelasi jälle valme alla võtta ja lastemajasse paigutada. Kuid otsuse täidesaatmisega esialgu viivitati. Isegi kerkisid vahepeal päevakorraale venelaste västeräsi saatmise kavatsused. 7. novembril siiski otsustati nad Stockholmile jätta, kuna sisemaa-

linnades polevat neil võimalik end ära elatada. Asukohaks määrati venelastele siin niid vene kaubaõu (n. n. Nysssegården) Neile jäeti teatar liikumise vabadus, kuid linnu tulek keelati neil ära. Selleks välja pandud vahimees pidi valvama, et ^{arestandid} ~~arestandid~~ Södermalmist, kus vene kaubaõu nähtavasti asus, kaugemale ei pääseks.¹⁾

Kirja läbi 12. septembrist riiginõukogu teatab Hornile, et ta on lubanud arestitud venelastele saadikuil Peeter Belousil, Afanasi Sosnal, Feodor Jerginil, Saveli Serenskoil, Parfei Tsakovil ja Belousi sulasel Filipil vene tõlgi Oluff Berckhuseni saatel oma asjade korraldamiseks Narva sõita. Sellepärast kästakse Hornile Narvas aresti alla pandud kaubad saadikuile Stockholmis teomiseks välja anda. Kaupade väljajandmine olevat tarvilik, kuna nende hulgas olevat kergesti rikkiminevaid. Kui aga kindral-kuberner soovib nimetatud kaupadest osa võtta kehalike karnisoni tarbeks, siis esitagu ta selle kohta valitsusele täpne nimestik, kusjuures kaupade väärtus olgu hinnatud vastavate turuhin-

1) R. ~~1656~~ riiginõuk. prot. 19, 21, 22, 23, 25 ja 28. VIII; 6, 9 ja 11. IX; 9. ja 16. X; 6. ja 7. XI. 1656. Svenska riksrådets protokoll 1656. XVI r. Stockholm 1923.

dade alusel. Lõpuks sooviti venelaste konspiratsioonikavatsuste kohta, juhul, kui uusiasjaolusid oli olusiks tulnud, lähemaid andmeid, sest riiginõukogul puuduvad venelaste süü kohta kindlad tõendused.¹⁾

Honn oma vastuses 5. oktoobrist pidas venelastele Stockholmis vabaduse andmise süüki liig kardetavaks, mille eest ta riiginõukogu tõsiselt hoiatas. Venelased oleval nimelt selline salakaval rahvas, keda sugugi ei saavat uskuda. Eriti käesolevad sündmused näitavat seda selgesti. Mis puutub aresti alla pandud kaupadesse, siis oleval need osalt müüdnud, osalt karnisoni ja sõdurite tarbeks võetud, kuid kõik oleval täpselt nimestikus märgitud. Kindralkuberneri kirja lisana saabus Stockholmist ka Narva bürgermeistri ja rae kiri Narva vene kodanike asjus. Kiri oli adresseeritud Honnile ning ta sisaldas kaebusi venelaste äraandliku tegevuse üle. Viimased nimelt jooksvat, vaatamata riigile antud truudusevandeale, salaja vaenlase poole üle, suurendades seeläbi esiteks vaenlastearvu ja teiseks informeerides

¹⁾ R. riiginõukogu G. Ern. Honnile 12. X. 1656. R. riiginõuk. registri. 1656. RRA.

viimaseid Narva kaitsevõimalustest. Nagu kogemused näidanud, olewat sellised ülejoosikud põletamisel ja tapmisel kõige õelamad. Alles hiljuti on nad selliselt toimunud Gvangorodi kindluse lähedal asetses linnale kuulvas Dolgaja-Niva külas. Kui venelased ühes oma perekondadega kõik vaenlase poole üle on läinud, olewat karta, et nad vaenlase abiga ka kõik teised linna ümbruses asetses külad ära rüüstavad, lanikud maha tapavad ning linnale selle läbi suurt kahju tekitavad. Sellepärast tulevat senini paigale jäänud venelasi hoolega valvata ning nende ärajoosmist takistada. Narva raadki, nagu nähtub ülaltoodud kirjust, ei suutnud esitada Narva vene rahvusest kodanike äraandliku tegevuse kohta muid tõendusid, kui üle piiri joosmist. Väide, nagu oleks Dolgaja-Niva küla just ülejoosikute poolt maha põletatud, tõenäoliselt põhjenes ainult arvamisel.

Et Narva venelaste sümpaatia kaldus Moskva tsaarile ja nad meelsasti oleksid näinud Narva vallutamist vaenlase poolt, selles ei tarvitse vist küll olla palju kahklust, eriti, kui võtta

arvusse nende põhjendatud pahameelt rootsi valit-
suse ja Narva saksa kodanikkonna vastu
1617. a. antud privileegide tühistamise ning ma-
jandusliku ja kirikliku surve pärast, kuid et
nad omalt poolt selles suunas kuigivõrd aktiiv-
set tegevust oleksid avaldanud, ei läinud siiski
korda tõendada ei kindralkuberneril ega Nar-
va raal.¹⁾ Ainukesel otsesel süüdistusena venelaste
vastu jäi pisima üksikute isikute vaenlase
poolle üle jooksmine. Kuid selle eest ei saanud
võtta vastutusele kogu vene kodanikkonda.
Kõige rohkem võis see põhjustada nende suhtes
ettevaatuseabinõude tarvitusele võtmist. Vene-
lased peeti Stockholmis kinni kuni 1657. a. kesk-
paigani, kuid lõpuks otsese süüetõenduste puu-
dudes, otsustati nad vabastat^{da} ning Narva
tagasi saata.²⁾ Sõda ei olnud küll veel kau-
getki lõppenud. Tartu oli vaenlase käes ning
müürlgi Liivimaal oli sõjaõnn vahelduv. 1657.
a. sügisel põletas Slovanski puhatusel Narva alla
ilmunud vene sõjaväeosa koguni Narva uue kind-
lustamata linnaosa maha.³⁾ Tules, leomulksult,

1) G. Zv. Kõnn riiginõukogule 5. X. 1656. ühes Narva lbgm ja raal kirja-
ga temale (dateerimata, arvat. samast kuupäevast). Arvonic (173). PRA.

2) R. riiginõuk. prot. 9. VII. 1657. Svenska riksmådet's prot. 1657. XVII. Stockholm

3) H. J. Hansen, Geschichte der Stadt Narva. Darpat, 1852. lk. 113.

hukkused ka Narva vene kodanike varandused, kuna sama linnassa oligi nende eluasemeks. Ajutiselt asusid nad nüüd elama Ivangorodi linnas, kus asusid nende vanad krundid.

Kokkuvõttes tähendaksime, et ehkki Narva vene rahvusest kodanikele oli põhjuseid sõja puhkedes otsida abi oma raske seisukorra parandamiseks samavulise Venemaa poolt, süski jäi enamik neist riigituureks. Vaenlase poolt üle joosid tõenäoliselt üksi varandusega inimesed, kel polnud riigialamuse vahetamisest erilist kahju karta. Ettevaatliku mehana aga arestis kindralkuberner Gustav Evertsson Horn kahtlustatavad ning saatis nad Stockholmis. Breegi hiljem, kui riiginõukogu, mitte leides küllaldaselt süütunnuseid, kavatses venelastele anda suuremat vabadust, protesteeris Horn selle vastu, väites, et see on õieti salakaval ja kardetar rahvas. Riiginõukogu juba algusest peale ei võtnud venelaste vastast süüdistust tõsiselt. Et aga arestitute seas leidis jõnkaid kaupmehi, siis rahapuuduses olev riigivalitsus otsustas ära kasutada olukorda neilt suuremate rahasummade laenuks saamiseks. Mis

27.
püütud lõpuks Narva saksa kodanikkonda,
süs oli venelaste konspiratsioonis kahtlustami-
ne ainult üks nende veskile, sest sel teel oli
lootust sellest baseeritavast elemendist hoopis
vabaneda. Ehkki just narvalased ise olid nõud-
nud venelaste Narva asustamist, põlmu^{see} siis-
ki nende tõeliseks sooviks. Sel teel vaid oli või-
malik teha lõpp kardetavale kaubandusli-
kule konkurentsiile Graugorodi poolt. 17. sajandi
teisel poolel nõuavadki narvalased kaebe-
kirjades mägivalitsusele, et venelased paiguta-
tak Narvast võrdlemisi kaugemale, Jamasse,
Käporjesse või mujale.

P. Loren.

18

+

Narvas ryska befolkning och kriget

1656 - 1658

av
Arnold Soom.

Under senare hälften av det 17:de århundradet finna vi bland Narvas jämförelsevis internationellt betonade befolkning en stor procent ryssar. Men det ryska elementets uppkomst i Narva skedde på långt när inte genom samma långsamma immigration, som vi kunna iakttaga hos det finska, tyska, engelska, skotska och holländska elementet, oaktat stadens läge vid ryska gränsen läte oss antaga det. Narvas ryskspråkiga befolkning härstammade från invånarna i det under åren 1617-1649 som självständig stad existerande Ivangorod. Nämnda stad förenades med Narva enligt den av drottning Kristina utgivna resolutionen av den 17 december 1645. Städernas förening verkställdes inte blott administrativt, utan även praktiskt, d. v. s. ryssarna förflyttades från sina förra boplatser till den i Narva nygrundade stadsdelen¹⁾, vilken man hade för avsikt att skydda

genom en fästning av jord efter holländskt system.²⁾

Ryssarnas kolonisation av Narva försiggick inte på frivillig väg, utan genom tvång från riksstyrelsens sida under påtryckning av Narvas borgerskap. Med detta steg ville man undanröja handelskonkurrensen mellan de så nära varandra liggande städerna. Planen om ivangorodbornas tvångsförflyttning till Narva upptogs av stadens råd på dagordningen redan under Gustav-Adolfs regeringsår. Denna begäran upprepades outtröttligt, tills rikets styrelse, som under denna tid på allt sätt försökte förbättra städernas handelsmöjligheter, slutligen efterkom den. Dessförinnan hade redan under påtryckning av Narvas råd och borgerskap ivangorodbornas från år 1617 ~~tillerkända~~ ^{erhållna ekonomiska} privilegier ~~beträffande ekonomiska fördelar~~ så småningom ^{det} ~~ens~~ efter ^{det} ~~andra~~ från-tagits dem. Då riksstyrelsen i sitt reformatoriska nit även började angripa ryssarnas grekisk-katolska trosfrihet, blev deras tillstånd rent av outhärd-

1) Angående Kristinas resolution till Ivangorods invånare 17. XII 1645. och till generalguvernör K. Mörné 31. XII 1646. R. reg. 1645-SRA (Svenska Riksarkivet).

Angående Ivangorod se A. Soom "Ivangorod als selbstständige Stadt 1617-1649." S2br. d. GEG 1935, Tartu 1937.

2) A. Soom, Narva laiemamine ja kindlustamine 17. sajandi keskel. Södur, nr 50-52 1935, sid. 1186-1195.

ligt. Ivangorodborna, vilka naturligtvis inte undergivet vilje föga sig i sitt öde, skickade ^{upprepade} ~~jämförelsevis~~ ofta deputationer med klagoskrifter till Stockholm. Men de rönste ringa framgång. Riksstyrelsen slog dövörat till.

Med ivangorodbornas förflyttning till Narva följde icke den väntade freden. Här hade de att underkastas stadens råd, som ^{bestod} ~~innehades~~ av tyskar, och ryssarnas ställning snarare försämrades än förbättrades. Varken Ingermanlands generalguvernör Erik Stenbocks eller regeringens förmaningar att behandla ryssarna rättvisare samt försöka närma och binda dem vid stadens intressen inverkade på rådsherrarna.¹⁾ Narvas stadsförvaltning fortsatte sin okloka politik och satte de ryskspråkiga medborgarna i nya trångmål såväl beträffande handel och hantverk som rättsförhållanden. Med Erik Stenbocks flyttning från Narva förlorade ryssarna sitt så gott som enda stöd. Den nye generalguvernören Gustav Evertsson Horn hyste redan från början misstro mot ryssarna. Vid undersökningen av de härvarande försvarsmöjligheterna i händelse av ett befarat krig mellan Ryssland och Sverige i början av år 1655 ansåg

¹⁾ E. Stenbock till Narvas bgm. och råd 27. I. 1653 (I. 85) NLA (Narra Linna-arkiv); Kristina till Narvas bgm. och råd 19. VIII. 1653 (I. 51) NLA.

21 4.
han de c. 1000 vapenföra ryssarna (antalet är överdrivet) inom Narva fästning såsom ytterst farliga. I sin skrivelse till krigskollegiet den 10 jan. 1655 uttryckte han sin förvåning över att man överhuvudtaget kunnat komma på den tanken att be regeringen placera ryssarna så gott som i Narva. Enligt hans åsikt måste man vid krigsutbrottet ovillkorligen befria sig från ryssarna. Bäst kunde detta verkställas om man lät förstaden brinna ned.¹⁾

Det befarade kriget utbröt ~~utbröt~~ verkligen år 1656 och fienden inträngde i Ingermanland. I juni månad intogs Nöteborg och Nyen, och landet skövlades på ett fruktansvärt sätt. Snart började från Ingermanland höras rykten om invånarnas förrädiska handlingar. Enligt generalguvernör Horn skulle alla ryska bönder ha gått över till fienden och ifråga om brand och mord fara fram värre än denna.²⁾ Detta sakförhållande tvingade Horn att med desto större noggrannhet iakttaga ryssarna i Narva. Misstanken om deras

¹⁾ G. Ev. Horn till krigskollegiet 10. I 1655. Inkomna handlingar. SKA (Svenska Krigsarkivet). Även andra dåvarande kännare av krigsangelägenheter höllo det ur strategisk synpunkt sett för oförsvärligt, att ett större antal invånare av rysk nationalitet blivit placerade framför den som skydd mot Ryssland avsedda fästningen. Redan medan de nämnda ryssarna ännu bodde i Jvangorod, påpekade Livlands överkvartermästare Johan v. Rodenburg för regeringen det farliga i situationen. Se J. v. Rodenburg till Kristinas förmyndarregering 30. VI. 1643. Livonica (131) SRA.

²⁾ G. Ev. Horn till Karl X Gustav 16. VI, 30. VI, 28. VII och 10. XI 1656. Livonica (173) SRA.

22

8.

konspirativa förbindelse med fienden visade sig också välgrundad. Man märkte, att de ofta höllo sammankomster om nätterna och att några verkligen flydde över gränsen. Genom den nyli- gen från Moskva komne ryske tolken Daniel Seeknecht erhö- ll Horn redan i mitten av maj underrättelser ^{om} Narvabon Peter Kitaevs resa till patriarken i Moskva föregående vinter. Resans orsak sades ^{ha} varit en skuldfordran och som mellanhand hade en viss Miklaev fungerat. Man visste t.o.m. berätta, att patriarken mottagit Kitaev med stora hedersbetygelser och den sistnämnde hade lovat, att om storfürsten infunne sig framför Narva med några tusen man, så skulle man ge honom fästningen utan vidare, ty ryssar funnes i Narva flera än andra invånare. Vid den igångsatta undersökningen råkade brevväxlingen mellan de härvarande ryssarna och metropoliten i Moskva samt andra ryska andliga faller i Horns händer. Brev- en, vilka generalguvernören något senare skickade till Stockholm som bevis, voro tre till antalet. Ett av dem hade år 1651 skickats till Narvas ryska invånare av metropoliten Gavril, ekumenen Dezenski och en viss arkimandrit. Däri tillhöllos de förstnämnda att inte svika sin tro samt att bedja drottningen om inrättandet av ett ämbete för en rättrogen biskop i Ivan-

gorod. I brevet förekommer bl. a. följande uttryck: »bröder, bekymren eder icke för jordiska ägodelar eller för edert liv, utan låten eder omdöpas i blod för den kristna trons skull,» vilket man lätt kunde tolka på två sätt. Vidare hälsades Andrei Dokučaev, Jakov Posnikov, Ivan Filips son Lebed och andra narvabor, vilka ombådos skicka svar genom Ivan Morozov. Det andra brevet hade utgått från narvabon Jakov Belous till metropoliten Makar i Novgorod och däri meddelades, att ryssarna efter sin flyttning till Narva byggt en kyrka åt Tre-enigheten. Kyrkan hade emellertid genom ringarens slarv brunnit ned, och då den ryska församlingen nu önskade bygga sig en ny, bad man om metropolitens välsignelse. Det tredje brevet utgjorde metropolitens i Novgorod svar på Jakov Belous' brev och innehöll råd angående kyrkans invigning. Vid undersökningen framgick vidare, att ryssarna redan för tre år sedan valt ett av 12 personer bestående hemligt råd, vilket enligt deras egen utsago endast hade kyrkliga uppgifter men enligt generalguvernörens mening lika väl kunde stå i de landsförvärdiska planernas tjänst. Då dessutom ryssarna redan föregående år börjat föra sina ägodelar över gränsen och nu i stor mängd även själva flydde över, antog Horn, att de hade

21

7.

säkra uppgifter om fiendens angrepp.

Helt naturligt uppstod nu hos Horn den tanken, att Narvas ryska invånare stodo i någon hemlig förbindelse med fienden och endast väntade på rätta ögonblicket för sina konspirativa planers genomförande. Dock lyckades man inte genom de på stället anordnade undersökningarna finna några konkreta bevis mot de misstänkta. Horn stod inför en svår uppgift. Som regeringens representant och krigsmaktens ledare ~~på~~ på platsen måste han med hård hand förkräva de riksförrädiska planerna. Det står utom allt tvivel, att Narvas råd i de tyska medborgarnas intresse av alla krafter understödde användandet av repressiva medel mot ryssarna. Men å andra sidan kunde just det ogrundade användandet av maktmedel tvinga ryssarna att söka hjälp hos fienden. Men Horn ^(var en) försiktig man ~~han~~ och beslöt därför att först häkta de misstänkta och skicka dem till Stockholm för ett mera auktoritativt förhör. Bland de häktade befunno sig framförallt det hemliga rådets medlemmar: Jakov Posnikov, Pavel Belous, Afnasi Sosna, Kalina Grigorjev, Kondrati Timofejev, Vassili Podubski, Parfei Isakov, Seveli Serenskoi, Ivan Sisoev och Ivan Monastörsin samt dessutom 21 andra ryssar. Av rådets medlemmar tillätos

25 8.
endast Jakov Belous och Peter Kitaev ^(att stanna) (kvar i Narva. De utvisade ryssarna skickades den 9. aug. iväg med fartyget Fortuna. De räknade inalles 31 personer och hade med sig hustru och barn.)¹⁾

Den 19. aug. ankommo fångarna till Stockholm. Regeringen hade i början svårigheter med placeringen av den stora mängden människor. In i staden vågade man inte föra dem, ty man fruktade, att de möjligen kunde antända den eller åstadkomma annan skada. Riksrådsmedlemmen och f.d. Ingermanlands generalguvernör Erik Gyllenstierna föreslog, att man skulle skicka ryssarna till någon av de mindre städerna t. ex. Arboga, Örebro eller Uppsala. Men majoriteten av riksrådet föredrog dock en boplats för dem i Stockholms närhet, t. ex. det s. k. barnhuset. Anmärkningsvärt är, att ryssarna genast i början vid sin ankomst till Stockholm behandlades vänligt. Riksrådsmedlemmen Karl Mörner, vilken även varit generalguvernör i Narva, kom genom samtal med fångarna rentav till den slutsatsen, att de voro fullt rikstrogna. Detta bevisades enligt hans mening därav, att de under kriget lånat kronan jämförelsevis stora penningssummor och att de t. o. m. voro

¹⁾ G. Ev. Horn till riksförsamlingen 22. V och 9. VIII 1656. tillsammans med avskrifter av ryssarnas brevväxling 1651 och 1653 samt till Karl X Gustav 10. XI 1656. Livonica (173) SRA.

villiga att giva nya lån. Han föreslog rikets ständer att låna en större summa penningar av de rikaste ryssarna och därefter låta dem röra sig fritt i Stockholm. Ett dylikt förslag skulle förresten redan ha gjorts av två av de rikaste ryssarna. Mörner trodde, att Pavel Belous gärna skulle låna amiralitetet hampa till ett värde av 4000 riksdaler samt dessutom penningar till inköp av vapen åt invånare och soldater i Narva. Detta förslag antogs ständerna den 22. aug. men beslöto att tillsvidare fasthålla ryssarna. Emellertid fortsattes förhandlingarna mellan Karl Mörner och ryssarna. De sistnämnda hade höjt summan till 5000 riksdaler, men Mörner fordrade 8000 samt dessutom några av dem själva och hustrurna till de mera framstående ryssarna som gisslan. Vid sammanträdet den 23. aug. beslöts att av generalguvernör Horn begära fullständiga uppgifter om ryssarnas hemlighetsmakeri och listan på deras beslagtagna varor. Två dagar senare var frågan om ryssarnas befriande åter under behandling. Under tiden hade man t.o.m. sammanställt ett obligationsbrev på det väntade lånet. Då ryssarna tydligen inte fört med sig tillräckligt med penningar, fordrade man, att t.ex. några svenska borgare ansvarade för dem. Det visade sig också, att fyra stockholmsborgare voro villiga därtill. Den 28. aug. beslöts äntligen, att ryssarna fritt skulle få bedriva handel i Stockholm så fört borgenärerna underskrivit borgensbrevet.

Detta skedde ären. Men eftersom ryssarnas varor kvarhölls i Narva och stora värden därigenom stodo obegagnade, begärde de ^(i början av september) tillstånd att resa till Narva i och för varornas efterseende. Riksrådet behandlade deras önskan den 6. sept. Fastän några ansågo, att man borde vänta, tills svar från Horn ingått, ville dock majoriteten ordna saken så, att ett fåtal ryssar i några svenskars sällskap skulle tillåtas att resa. De kvarblivna skulle ansvara för att resenärerna inte hade något puffens för sig utan återvände till Stockholm. Resan förlades till den 9. sept. Men då krigstillståndet i Livland under tiden blivit ytterst farligt och fienden med stora styrkor stormade Riga, ansågs det ur försiktighetssynpunkt bättre att åter häkta de i Stockholm kvarblivna ryssarna och placera dem i barnhuset. Men med beslutets genomförande dröjde man i början. T.o.m. frågan om ryssarnas sändande till Västerås kom under tiden på dagordningen. Den 7. sept. beslöts dock, att de skulle stanna i Stockholm, emedan det vore svårt för dem att finna uppehälle i någon av de mindre städerna. Till boplats anvisades nu den s.k. ryssegården. Ryssarna hade en viss rörelsefrihet, men besök i staden förbjödos. En vakt hade att tillse, att inga ryssar kommo utanför Södermalms gränser, inom vilken stadsdel ryssegården tydligen låg.¹⁾

I ett brev till Horn av den 12. sept. underrättar riks-

¹⁾ Sv. riksrådets protokoll 9, 22, 23, 25. och 28. VIII; 6, 9. och 11. IX; 9. och 16. X; 6. och 7. XI 1656. Svenska riksrådets protokoll 1656.

rådet, att det tillätit de fångna ryssarnas representanter Peter Belous, Afanasi Sosna, Feodor Jergin, Savel Serenskoj, Parfei Isakov och Belous' dräng Filip att resa till Narva tillsammans med den ryske tolken Oluff Berkhusen för att ordna sina affärer. Därför uppmanas Horn att giva sin tillåtelse till de i Narva arresterade varornas bortförande till Stockholm. Varornas frigivande vore ytterst viktigt, emedan däribland ären förekommo lätt förstörbara ämnen. Men önskade generalguvernören någonting därav för garnisonens behov, så borde han däröver sända regeringen noggranna uppgifter varvid varornas värde skulle omräknas efter motsvarande torgpris. Slutligen önskades närmare besked ^{om} ryssarnas konspirativa verksamhet isynnerhet om nya sakförhållanden trätt i dagen, ty riksrådet saknade säkra bevis angående beskyllningen.¹⁾

I sitt svar av den 5. okt. varnade Horn riksrådet på det allvarligaste för att giva ryssarna alltför stor frihet. De tillhörde nämligen ett så slugt folk, att man inte borde tro på dem. Särskilt de nyligen timade händelserna utvisade det tydligt. Vad beträffar de under arrest stående varorna, så voro de delvis sålda, delvis använda för garnisonens och soldaternas behov, men allt vore noga upptecknat på en lista. Till generalguvernörens brev var även fogat ett från Narvas borgmästare och råd. Det var adres-

¹⁾ Sv. riksrådet till G. Ev. Horn 12. IX 1656. Sv. riksrådets registr. 1656, SRA.

29 12.

serat till Horn och innehöll klagomål över den ryska befolkningens förrädiska verksamhet. Trots trohetseden sades ryssarna hemligen gå över till fienden, därigenom för det första förstörande fiendens antal och för det andra informera de sistnämnda om Narvas försvarsmöjligheter. Sådana överlöpare voro grymmast när det gällde mord och brand. Helt nyligen hade den nära Ivangorod liggande byn Dolgaja-Niva skövlats av dem. Det vore att frukta, att ryssarna, sedan de allesamman med sina familjer övergått ~~till~~ till fienden, även plundrade de andra byarna i stadens närhet. Därför måste man noga bevaka de tillsvidare kvarboende ryssarna och förhindra deras flykt. Som synes av brevet, kunde inte ens Narvas råd bevisa ryssarnas förräderi med annat än flykten över gränsen. Påståendet, att Dolgaja-Niva bränts just av överlöparna, grundade sig i verkligheten endast på ett löst antagande.

Att narvaryssarnas sympati lutade åt tsarens i Moskva sida, och att de gärna hade sett, att Narva intogs av fienden, därom är intet tvivel, särskilt om man tar med i beräkningen deras välgrundade missnöje med svenska regeringen och stadens tyska borgerskap för det ekonomiska och kyrkliga förtryckets skull och för 1617 års privilegiers upphävande. Men att de skulle ha visat särskilt aktiv verksam-

het i denna riktning, det lyckades varken generalguvernören eller Narvas råd bevisa.¹⁾ Som enda direkt beskyllning mot ryssarna förblev några enstaka personers flykt över till fienden. Men härför kunde man inte göra hela det ryska borgerskapet ansvarigt, på sin höjd kunde det vara en grund till försiktighetsåtgärder. Ryssarna fasthöllos i Stockholm till mitten av 1657, men slutligen beslöt man skicka dem tillbaka till Narva, eftersom direkta skuldbevis saknades.²⁾ Kriget var på långt när icke slut. Tartu var i fiendens hand och i det övriga Livland var krigslyckan växlande. Hösten 1657 brändes Narvas nya obevästa stadsdel av en rysk häravdelning under Hovanskis ledning.³⁾ Då Narvas ryska medborgare bebodde nämnda stadsdel, förstördes helt naturligt deras ägodelar av elden. De voro nu tvungna att för en tid framåt flytta till sina gamla boplatser i Ivan-gorod.

I det stora hela bör dock medgivas, att de flesta av Narvas invånare av rysk nationalitet förblevo rikstrogna, trots att de hade haft orsak att vid krigsutbrottet söka hjälp ur sin svåra belägenhet hos det religiöst likasinnade Ryssland. Till fienden övergingo egentligen endast egen-

¹⁾ G. Ev. Horn till riksrådet 5. 8 1656. samtidigt med brevet från Narvas borgmästare och råd till honom (odaterat, antagl. samma datum).

²⁾ Sv. riksrådets prot. 1657. XVII. Stockholm 1929. Livonica (173) SRA. II: 143

³⁾ H. J. Hansen, Geschichte der Stadt Narva, Dorpat, 1888 sid. 113.

31

14.

domslösa personer, vilka icke behövde frukta någon försämring av att byta undersåtskap. Som den försiktiga man han var, lät Gustav Evertsson Horn häkta alla misstänkta och skicka dem till Stockholm. T.o.m. senare, då riksrådet ville giva ryssarna större frihet, emedan det inte fann tillräckligt med skuldbevis, protesterade Horn däremot och motiverade det med att ryssarna vore ett särskilt slugt och farligt folk. Inte ens i början tog riksrådet beskyllningen på fullt allvar. Och då därtill bland de häktade funnos förmögna köpmän, beslöts ~~att~~ att utnyttja tillfället och försöka få ett lån på en större summa. Vad slutligen Narvas tyska befolkning beträffar, så var misstanken mot ryssarna endast ratten på deras kvarn, ty på den vägen hoppades man bli av med det mindre önskvärda elementet. Narvaborna hade själva fordrat ryssarnas förflyttning till Narva, emedan det ^{(handels-} var det enda sättet att göra slut på den fruktade konkurrensen med Ivangorod. Under andra hälften av 17de århundradet fordra narvaborna i klagoskrifter till regeringen, att ryssarna måtte placeras på relativt långt avstånd från Narva, antingen i Jama, Koporje eller på något annat ställe.

län

_____ T sextonhundratalet